

MARTÍ AURELL (1958-2025)

JAUME AURELL*
Universitat de Navarra

In memoriam

Fa uns mesos, vaig rebre la invitació a participar en un volum en homenatge al meu germà Martí Aurell, promogut per diverses desenes d'historiadors, crítics literaris, historiadors de l'art, arqueòlegs i medievalistes en general que es consideraven deutors del seu generós lideratge i mestratge historiogràfic. Ningú no podia imaginar que aquest volum festiu es transformaria en un volum de reconeixement pòstum, perquè en l'interim en Martí va morir de forma totalment inesperada i serena el 8 de febrer de 2025 quan comptava encara amb 66 anys i li quedaven tants projectes per impulsar i realitzar. Acabava de publicar la seva última gran obra, que l'havia il·lusionat tant: una monumental biografia sobre la reina Elionor: *Aliénor d'Aquitaine: souveraine femme* (2024).

Poques vegades un medievalista ha rebut un reconeixement públic tan unànime per part dels seus col·legues universitaris i membres de la societat civil, que han ressaltat la seva qualitat humana i la seva vàlua acadèmica. Els mitjans més prestigiosos de França, començant per *Le Monde* i *Le Figaro*, li van rendir tribut amb sentits articles. El president de la República va enviar un representant al seu funeral de Nantes —ciutat on residia habitualment— per donar realç a la seva figura. En Martí residia a França des de feia gairebé mig segle, la qual cosa el va convertir en un francès més, enamorat de les seves tradicions, apassionat per la seva història i compenetrat amb la seva idiosincràsia.

En Martí va néixer a Barcelona el 1958, dins d'una família catalana, els membres de la qual es van dedicar preferentment a professions liberals. Les seves vivències d'infància a la ciutat comtal van excitar la seva passió per l'edat

(*) saurell@unav.es

mitjana des de ben petit. La seva família residia a la vila medieval de Sarrià, que manté intacte el traçat i les empremtes medievals. Les visites setmanals al centre de Barcelona, al seu Barri Gòtic —que en aquells anys desprenia una inusual serenitat que avui ha perdut per les multituds de turistes que la transiten— li van permetre admirar els seus meravellosos edificis gòtics, especialment la catedral i Santa Maria de la Mar.

Però en Martí no sols va experimentar l'empremta medieval dels edificis inerts, sinó també la vitalitat del seu present. Sempre contava com l'impresionaven les bigarrades biblioteques dels seus avis, tant paterns com materns, nodrides de les belles col·leccions dels clàssics traduïts al català pels erudits de principis de segle xx en la col·lecció Bernat Metge i també *Els nostres clàssics*. La tradició familiar estava clarament orientada a l'exercici de professions civils —el dret per la part materna i la indústria tèxtil per la paterna—, però sentia un respecte molt profund per la cultura, especialment la llibresca, fet que va beneficiar molt el futur historiador. Els seus avis havien previst que, a la seva mort, aquestes riques i ben seleccionades biblioteques anessin a parar a les prestatgeries de la casa d'en Martí a Nantes.

Com a cap de sis germans —cinc nois i una nena, la petita Raquel— sempre va suportar un cert estigma de «germà gran», la qual cosa el va dotar d'un sentit de responsabilitat extra que, juntament amb la seva passió per la història i la seva proverbial generositat, li va permetre desenvolupar una extraordinària capacitat de treball. Però això no el va portar al clàssic exercici de narcisisme de qui se sent el «millor de la classe», sinó que va bolcar tota aquesta capacitat al servei de col·legues i estudiants. Com a mostra, sempre comptava orgullós els centenars de tesis doctorals i treballs de fi de màster que havia dirigit. Potser una de les millors mostres d'aquest reconeixement és que al seu funeral de Nantes es van acostar alguns col·legues provinents d'altres països, com Anglaterra, Suècia i Finlàndia.

Abillat d'aquesta càrrega de responsabilitat i de la passió pel coneixement rebut dels avis i pares —el seu pare, un químic que parlava un puríssim català i la seva mare, una assagista de prestigi i compromesa amb les polítiques educatives— va rebre una completa formació en el batxillerat. Sempre recordava com el va ajudar un experimentat professor de literatura que li va transmetre la passió per les lletres. D'aquells anys són també les seves incursions en el món del cinema, una passió que mai no abandonaria i que el va portar a somiar, en els seus últims anys, a portar a la pantalla gran la vida d'Elionor d'Aquitània, a l'estudi de la qual havia dedicat el seu últim gran projecte historiogràfic: poc

abans de la seva mort s'havia reunit amb l'actriu Sophie Marceau per explorar la possibilitat de realitzar una gran producció entorn de la reina aquitana.

En acabar el batxillerat, no tenia cap dubte de la seva dedicació a la història. Va estudiar el primer any a la Universitat de Barcelona i en acabar, en una d'aquestes decisions tan determinants que el caracteritzaven —com la de romandre cèlibe amb la voluntat de dedicar la seva vida als altres— va planificar traslladar-se a França. Es va matricular en història a la Université de Provence, a Ais. A partir d'aquell moment, es va establir definitivament en aquest país, al qual va saber apreciar com si fos seu, però —això ho pot certificar el seu germà, qui subscriu—, ho va fer perfectament compatible amb el seu amor per les seves arrels catalanes i la seva passió pel Barça.

Com en altres ocasions de la seva vida, aquesta barreja d'ambició intel·lectual i generositat sense esperar res a canvi, va tenir un premi inesperat: en Martí mai solia buscar uns fruits immediats dels seus esforços, ni actuava condicionat per ells: sempre mirava a llarg termini. A Ais, va coincidir amb els últims anys de professorat de Georges Duby (1919-1996). Penso que va ser aquí, basant-se en l'itinerari d'aquest gran mestre del medievalisme, on va començar a dissenyar la seva carrera acadèmica: va somiar ser un historiador de monografies, de grans projectes i de carreres de fons, més que de les carreres de velocitat pròpies dels *papers*. Va fer possible el seu somni a través de molts anys de treball profund i intens, allunyat tant dels centres de decisió política, als quals menyspreava per improductius, com dels artificials pedestals acadèmics, als quals detestava per narcisistes. Per això, encara que adorava la grandiositat i el sentit estètic de la capital, sempre es va mantenir allunyat de París, excepte durant un breu període de temps. Això el fa també mereixedor del títol d'«historiador de províncies», de què en feia gala: Ais (1976-1985), Niça (1985-1987), Rouen (1987-1992), i una breu estada com a *maître de conférences* a Paris-Sorbonne (1992-1994), abans del seu definitiu establiment a Poitiers, on va exercir la docència durant més de trenta anys fins a la seva defunció el 8 de febrer de 2025, a més de realitzar una profunda labor de recerca, i de dirigir durant molts anys la prestigiosa revista *Cahiers de Civilisation Médiévale* i el cèlebre *Centre d'études supérieures de civilisation médiévale* (CESCM).

A Ais va establir els fonaments historiogràfics sòlids que tant van caracteritzar la seva carrera, basats en una insubornable aposta per les fonts primàries. Per això, sempre va mostrar un agraïment especial pel seu director de tesi, Noël Coulet. La seva primera gran monografia va sorgir de la tesi doctoral sobre la

família *Porcelet*: *Une famille de la noblesse provençale au moyen âge: les Porcelet* (Avinyó, Aubanel, 1986). Recordo el primer dia que em vaig topar amb el llibre, amb la seva característica tapa marró, que em va quedar sempre associada a les condicions bàsiques del treball d'en Martí: un recurs immediat a les fonts primàries i una solidesa històrica que cridava l'atenció, conjugades amb una brillant escriptura. Louis Stouff, un dels membres del tribunal que va jutjar la tesi doctoral sobre la qual es va basar el llibre, va descriure aquesta obra primerenca d'en Martí com a modesta per les seves dimensions, però considerable per la seva qualitat. *Porcelet* preconitzava una altra característica essencial de l'obra d'en Martí: la capacitat de conjuminar diferents gèneres acadèmics en una sola monografia. En aquest cas, s'entremesclaven la monografia familiar, la història regional, l'etnografia i la genealogia. El llibre proposa també un acostament interdisciplinari entre la història, l'etnografia i la història del dret, una cosa que seria també comú en els seus següents treballs.

Una altra de les petjades indelebles que va deixar en Martí en aquest període originari és l'interès per l'aristocràcia, tant en els seus múltiples aspectes socials com, decisivament, en la seva forma genealògica. En Martí mai va deixar d'interessar-se pel que, en aquells anys estructuralistes —en els quals l'influx de Fernand Braudel, Claude Lévy-Strauss i Michel Foucault, des de les seves diverses disciplines, era omnipresent—, era conegut com a «estructures de parentiu». En els següents decennis, no obstant això, el seu creixent interès per la història religiosa, li va fer privilegiar el concepte «família» i «matrimoni» per sobre del «parentiu» o el «llinatge», com és ben tangible en les seves monografies sobre la família comtal barcelonina i la dinastia Plantagenet.

Aquesta tendència és especialment visible en la seva magnífica monografia sobre els comtes de Barcelona: *Les nocces du comte. Mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)* (1995) (traduïda magníficament al català per Montserrat Bordes com *Les nocces del comte*, Omega, 1998). En Martí mai havia abandonat —ni emocionalment ni acadèmicament— les seves arrels catalanes. Era obvi que el coneixement del català, que dominava com a llengua materna transmesa per uns pares i avis cultes i erudits, i l'estima que tenia per la nostra cultura, el van portar a expandir el seu radi d'acció per tot el Mediterrani occidental, amb la qual cosa la seva perspectiva va guanyar en riquesa. En Martí s'havia enriquit, directament i indirectament, de la rica tradició, hereva de la Barcelona modernista de principis de segle, truncada amb la Guerra Civil (1936-1939), però no del tot desapareguda. Per exemple, el gran romanista Martí de Riquer

(1914-2013) va ser sempre un punt de referència per a ell, la qual cosa el va portar també a enriquir-se amb les noves perspectives històricoliteràries d'alguns acadèmics barcelonins amb els quals sempre va tenir un fluid contacte, com José Enrique Ruiz-Domènec i Isabel de Riquer. A *Les noces del comte* es va interrogar pels fonaments de l'extraordinària expansió territorial i marítima —la Provença i les illes mediterrànies occidentals— que havien dut a terme els comtes de Barcelona en molt poc temps, la qual cosa contrastava amb les restriccions geopolítiques d'una família merament comtal. Això el va portar a indagar sobre les estratègies matrimonials que els comtes havien dut a terme amb mestratge durant els segles anteriors per aconseguir una tan cridanera expansió territorial i un gran prestigi polític.

No tinc empatx a reconèixer que, després de tres dècades de la seva publicació, encara aconsello llegir als meus alumnes aquest llibre com a model de monografia històrica, més enllà de l'interès específic que puguin tenir pel tema. En les seves 623 bigarrades pàgines, en Martí realitza una dissecció de les fonts disponibles de tipus gairebé detectivesc, perquè els silencis de molts dels documents dels segles VIII-XI són més eloqüents que les seves paraules. A través d'aquesta indagació, va enllaçant diverses tesis sobre el parentiu, el matrimoni, les dones, els eclesiàstics i el poder que es desenvolupen al llarg del llibre, i donen com a resultat una brillant síntesi de la història de Catalunya, extrapolable a altres territoris europeus anàlegs.

Recordo la meva emoció quan vaig rebre el llibre original —en Martí sempre s'ocupava que arribés una còpia dels seus llibres al seu germà petit medievallista— perquè vaig veure-hi plasmats molts anys de recerca pacient, rigorosa i sistemàtica. Em van venir llavors al cap, davant aquelles desenes de missatges en els quals em demanava la fotocòpia d'un document de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) de Barcelona, en què hi havia un mínim detall que li permetia avançar honestament en la seva indagació detectivesca dels avatars genealògics del llinatge barceloní. Jo comprenia llavors aquella expressió tan seva quan descobria, desconcertat, una llacuna documental en algun dels articles o llibres que llegia: «A l'autor li haurà fet mandra anar a buscar aquesta dada a l'arxiu o a la biblioteca». Aquesta expressió reflectia la seva insubornable convicció que la recerca havia d'arribar sempre fins al fons, costés el que costés. I, si no podia ser així, calia declarar-ho explícitament en el text.

Per què em sembla impecable aquesta obra com a model de monografia històrica? Perquè en el llibre s'entrecreuen les petites tesis sostingudes en

cadascun dels epígrafs amb les mitjanes i grans tesis de cadascun dels capítols i les parts. En concret, hi ha algunes tesis que em semblen especialment rellevants, i que són il·luminades a través d'un desplegament exuberant, rigorós, sistemàtic i convincent de centenars de fonts documentals: la deterioració de l'estatut social de les dones, la progressiva implantació del consensualisme entre els nuvis gràcies a la implantació de les reformes gregorianes i la diversitat de formes de les estratègies matrimonials. El desplegament d'aquestes tesis es va beneficiar de la impecable estructura en tres parts (tres parts amb tres capítols cadascuna d'elles, amb tres apartats cadascun d'ells, i amb tres epígrafs cadascun d'ells), que em semblava dantesca, però que per a en Martí era un reflex impecable del racionalisme francès que ell havia assumit amb tanta fondària.

Aquesta divisió ternària li va permetre, per exemple, aconseguir una cosa tan difícil —i tan seva— com combinar el màxim rigor documental amb el desplegament d'algunes hipòtesis sofisticades. Per exemple, seva és la idea de les tres grans fases de les estratègies de llinatge de les famílies nobiliàries a l'Europa medieval, i la funció del respecte de la llibertat dels cònjuges que l'Església sempre va impulsar —amb major o menor èxit. El matrimoni consanguini es desplega durant els segles VIII i IX. No obstant això, l'ampliació de les coordenades geogràfiques, la major interacció entre les grans cases europees i la insistència de l'Església per evitar la consanguinitat, expandeixen el model del matrimoni exogàmic i hipergàmic en els segles X i XI. Al voltant de 1080, la tercera fase s'imposa, amb la divulgació del dot (pagaments en efectiu fets per la família de la dona al marit), la qual cosa implica una translació de la hipergàmia a la hipogàmia de les dones, en la qual tendeix a prevaler el rang social inferior de l'esposa respecte de l'espòs. La gran virtut d'en Martí va ser plasmar totes aquestes idees en un exemple específic, disseccionant-lo fins al mínim detall, la qual cosa proporciona a *Les noces del comte* una fiabilitat indestructible, especialment en el que fa referència a la funció de l'Església com a defensora del matrimoni consensuat.

Considerant que ja havia investigat prou sobre la Provença i Catalunya —en Martí no solia tornar sobre els seus passos, una vegada havia analitzat amb profunditat un tema i l'havia publicat— es va dirigir cap al nord, cap al comtat de Normandia. Allí va trobar un fructífer àmbit de recerca —el llinatge dels Plantagenet— on va poder bolcar tot el dens patrimoni historiogràfic atresorat fins aleshores: de la història dels llinatges a les estratègies familiars, dels desenvolupaments del poder a les creacions literàries, de les ideologies de les elits a l'acció pertinaç de les dones, de l'expansió del poder aristocràtic a la defensa de

l'autonomia i la dimensió espiritual per part dels eclesiàstics. *L'Empire des Plantagenêt* (1154-1224) (2003), el fruit més tangible d'aquest període, és una obra de maduració. Traduïda a diversos idiomes, constitueix alguna cosa així com la consagració d'en Martí més enllà de les fronteres franceses, on ja era conegut i reconegut. La nova obra el connectava, a més, amb l'àmbit internacional de la literatura acadèmica, ja que es tractava d'un tema i d'una societat (la de parla anglesa) global per excel·lència. A partir de llavors, en Martí deixaria de ser l'autor de l'aristocràcia catalana i provençal per a convertir-se en l'autor dels Plantagenet.

Fruit d'aquest cicle són també les dues monografies *La Légende du roi Arthur (550-1250)* (2007); *Excalibur, Durendal, Joyeuse: la force de l'épée* (2021), eloqüents testimonis de la seva capacitat de conjuminar una recerca històrica sòlida amb el diàleg amb la crítica literària, la història de l'art i l'antropologia simbòlica. Al seu profund coneixement de les fonts narratives, analitzades des d'una perspectiva històrica i literària, afegeix ara les perspectives iconogràfiques i arqueològiques. En Martí s'endinsa en la mentalitat d'una època a través d'una eina de batalla (l'espasa), que és en realitat també un símbol de prestigi en la creació del qual intervé el ferrer, se'n beneficia el cavaller i és sacralitzada per les fades amoroses.

Però la seva tendència als temes eclesiàstics, religiosos i espirituals va tornar a sorgir amb una energia inusitada en la seva obra *Des Chrétiens contre els croisades (XIIe-XIIIe siècle)* (2013). Aquest és potser el seu llibre més mediàtic perquè, per una vegada, l'estratègia de recerca d'en Martí va coincidir amb un tema d'interès general i ressò mediàtic. No és que en Martí fugís d'aquestes coincidències, tan amant com era de realçar la grandesa de l'edat mitjana i posar-la davant els ulls de la societat, tal com va poder experimentar en les seves múltiples aparicions televisives i radiofòniques i en la recent publicació de la seva *Diez ideas falsas sobre la Edad Media* (2024). De fet, ell sempre em transmetia l'orgull de pertànyer a una nació, la francesa, amb tanta estima per les seves arrels medievals. Però la passió amb la qual ensenyava i divulgava l'edat mitjana era compatible amb el seu gens ingenu coneixement de les llacunes històriques d'una societat que es fa cada vegada més presentista. La seva nova aposta temàtica pretenia precisament interpretar un dels drames més punyents del seu temps —el terrorisme fonamentalista, instrumentalitzador de la religió—, a través d'una analogia medieval: com va superar el cristianisme la seva fase més violenta, la que el va portar a organitzar les croades per alliberar Terra Santa?

En Martí es va prendre el seu temps, com sempre, per realitzar una anàlisi exhaustiva de la documentació, sobretot de tipus narratiu i assagístic. La seva intenció no era emprendre una nova relectura o reinterpretació del fenomen de les croades, perquè era conscient que era complex intentar aportar res més substancial del que ja havien fet els seus predecessors. El respecte que tenia pels seus col·legues era també part del seu patrimoni com a historiador. El que pretenia era llançar llum sobre una perspectiva que, certament, havia estat escassament tractada, però que tenia molta rellevància: la resistència interior d'alguns clergues d'Occident davant l'empresa de les croades.

Aquesta perspectiva el feia entrar de ple en un aspecte que havia aparegut de manera natural en els seus anteriors projectes, però que mai no havia constituït el centre temàtic de cap de les seves monografies: el clergat. Els qui primer es van oposar a aquesta pràctica van ser els teòlegs preuniversitaris com Pere Damià, Anselm de Canterbury i Yves de Chartres. Però altres, potser més místics que intel·lectuals, com Bernat de Claravall, van aprofitar el seu enorme prestigi popular per expandir-les. Les creixents dificultats amb les quals es van trobar les campanyes successives de la Tercera Croada van fer créixer els temors que alguna cosa s'estava fent malament. En Martí recupera aquí alguns personatges menys coneguts com l'abat Adam de Perseigne, definitivament desencantats després del tràgic desenllaç de la Quarta Croada i la conquesta de Constantinoble. La crítica es fa finalment hegemònica i, a la fi del segle XIII, s'imposa la figura de l'evangelitzador abillat amb les armes intel·lectuals i espirituals —pensem en un Ramon Llull o un Francesc Eiximenis— més que amb les eines bèl·liques.

Cristians contra les creuades va tenir una recepció —acadèmica i pública— magnífica. Però a en Martí mai no li quedava temps per fruit de la seva feina ben feta, perquè tot just acabava un gran projecte, el donava per clos i es precipitava de cap i peus cap al següent. Des de feia molts anys, en Martí m'havia advertit que el projecte d'una biografia havia de ser afrontat per un historiador en la seva maduresa. Aquesta admonició em semblava perfectament coherent amb l'*historiador de les monografies* que jo sempre havia identificat amb la seva persona. Ningú millor que ell estava, doncs, acreditat per llançar-se al que va ser —tot i que ningú podia imaginar-s'ho!— el seu darrer projecte, que responia, a més, adequadament a les seves grans passions historiogràfiques: l'escriptura d'una biografia sobre una dona aristòcrata francesa. El destí historiogràfic li va fer justícia, en poder coronar la seva obra amb la magnífica biografia d'Elionor d'Aquitània, que seria publicada poc abans de la seva mort.

Aliénor d'Aquitaine: souveraine femme (2024), posseeix el nervi narratiu propi de la biografia i la solidesa d'una monografia històrica. En la introducció de l'obra, en Martí retrotreu l'inici del projecte a 1999 —vint-i-cinc anys!— amb l'organització del primer congrés sobre els Plantagenet a Poitiers per la commemoració del vuitè centenari de la mort de Ricard Cor de Lleó. A més, posteriorment, havia pogut familiaritzar-se amb la figura d'Elionor per la seva funció de comissari de l'exposició sobre la reina aquitana a l'abadia reial de Fontevraud, el 2004, i coordinador de la seva exposició permanent. Si bé falta la publicació de les primeres ressenyes, l'obra ja apareix com un quadre en el qual es combinen la successió cronològica amb les grans temàtiques relacionades amb Elionor: la seva feminitat, la maternitat, la regència, la rebel·lia, el carisma, la bellesa, la religiositat, la literalitat i els avatars de la seva (mala) reputació.

L'obra introduïa en Martí en un tema que havia tractat ja a bastament: la història de les dones —un concepte que ell preferia al de *gènere*. Recordo que, bastants anys abans, em van impressionar els documentats i clarividents retrats de les aristòcrates, comtesses i abadesses catalanes incloses en *Les noces del comte*, especialment les regents Ermessenda de Carcassona, Almodis de la Marca o Maria de Montpeller. En Martí les feia parlar per si soles, sense la clàssica dependència historiogràfica respecte dels seus pares, consorts o fills. Elles teixien les seves pròpies estratègies, gestionaven els seus vincles, concretaven les pròpies tàctiques, i buscaven els camins d'accés al poder. Però en Martí també contextualitzava les restriccions que inevitablement implicava el seu estat, bé de donzelles, de cèlibes, de pubilles, d'esposes, de mares o de vídues. En un judici necessàriament precipitat, veig desplegades totes aquestes qualitats historiogràfiques, tota la seva perspicàcia com a escriptor del passat, en la seva biografia —gairebé pòstuma!— d'Elionor.

A part de centenars d'articles i un bon grapat de valuoses obres de síntesi, en Martí va publicar nou llibres, una xifra aparentment escassa per a un historiador de la seva envergadura. Però cadascun d'ells ha deixat una empremta indeleble i un rastre fecund en aquest àmbit específic, tant per la profunditat del tema tractat com per la solidesa de les seves fonts documentals, l'originalitat en la metodologia i la delícia de la seva narrativa.

A l'hora de fer balanç, al costat de l'investigador brillant, tots atresorem l'oportunitat d'haver tractat amb una persona excepcional. D'entre els centenars de testimoniats que he rebut, en rescato només un, que pot parlar també

pels altres. El gran medievalista Jean-Claude Schmitt m'escrivia: «Imagino el teu dolor i vull expressar-te la meua més sincera condolença, dient-te el molt que apreciava el teu germà, no sols pel seu treball com a medievalista, sinó també per la seva personalitat, la seva amabilitat i la seva cortesia». En efecte, un dels adjectius més freqüents en aquestes mostres d'afecte ha estat sens dubte el de «cortesia». Des que vaig conèixer la notícia del seu traspàs a través d'una dolorosa trucada telefònica, he pensat que en Martí va encarnar com ningú les millors virtuts dels millors cavallers medievals, i m'ha vingut persistentment a la ment la imatge d'en Martí com *el darrer cavaller*. De nosaltres depèn que el seu exemple no quedi infecund, i que no sigui veritablement *el darrer*. Descansi en pau.